

копалини (або природні лікувальні ресурси (мінеральні води), або які використовуються для отримання теплової енергії).

Велика кількість видів корисних копалин та особливості їх освоєння обумовлюють виділення у структурі народного господарства країни цілого комплексу специфічних галузей, наприклад: геологія та розвідка надр; газова промисловість; нафтодобувна промисловість; видобуток вугілля; сланцева промисловість; торф'яна промисловість; підземний видобуток чорних металів; відкритий видобуток чорних металів, видобуток і збагачення нерудної сировини для чорної металургії; видобуток і збагачення радіоактивних і берилієвих руд; видобуток дорогоцінних металів.

Висновки. Таким чином, надра можуть розглядатися у двох проявах – як геологічне і як юридичне поняття. Під терміном «надра» слід розуміти не лише підземний простір, в якому містяться корисні копалини, але й усі інші корисні властивості надр, включаючи порожнини, енергетичні та інші ресурси. Відтак, удосконалюючи законодавство з питань надрокористування, потрібно підходити як до вивчення проблеми, так і до розробки шляхів її вирішення, виключно комплексно, враховуючи також «закони екології».

До сфери користування надрами відносять діяльність, пов'язану із проведенням заходів щодо охорони навколишнього середовища у процесі гірничого виробництва і приведення земельних ділянок та інших природних об'єктів, порушених у процесі надрокористування, у відповідність для їх подальшого використання; а також специфічні відносини, пов'язані з похованням радіоактивних відходів та токсичних речовин, оскільки вони регулюються законодавством про надра та іншими законами й нормативно-правовими актами.

У майбутніх дослідженнях, враховуючи найбільший господарський інтерес надр як джерела видобутку корисних копалин, потрібно розробити більш прозорі механізми виділення надр у користування (надання спеціальних ліцензій).

Список використаних джерел:

1. Сиродоев Н.А. Наукові основи кодифікації гірничого законодавства // Рад. держава й право. – 1969. – № 4. – С. 35.
2. Рудько Г., Миргородський О., Курило М., Лагода О. Нормативно-правове регулювання надрокористування. – К. : Гіперіон, 212. – 208 с.

САВЕЛЬСВА О. М.,
лаборант кафедри
земельного та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.42 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Проведено комплексне дослідження перспективних напрямків аграрно-правового регулювання в умовах необхідності забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки України на основі норм нового аграрного законодавства, проаналізовано сучасні проблеми розвитку аграрних відносин в Україні як базових у складі предмета аграрного права, зроблено висновок щодо необхідності вдосконалення аграрного законодавства та розширення меж предмета аграрного права.

Ключові слова: аграрне право, предмет аграрного права, аграрний сектор економіки, сталий розвиток, продовольча безпека, державна аграрна політика, аграрні відносини, агросфера, сільські території.

Проведено комплексное исследование перспективных направлений аграрно-правового регулирования в условиях необходимости обеспечения устойчивого развития аграрного сектора экономики Украины на основе норм нового аграрного законодательства, проанализированы современные проблемы развития аграрных отношений в Украине как базовых в составе предмета аграрного права, сделан вывод о необходимости усовершенствования аграрного законодательства и расширения границ предмета аграрного права.

Ключевые слова: аграрное право, предмет аграрного права, аграрный сектор экономики, устойчивое развитие, продовольственная безопасность, государственная аграрная политика, аграрные отношения, агросфера, сельские территории.

A comprehensive study of the promising directions of agrarian-legal regulation in a need to ensure the sustainable development of agrarian sector of Ukraine on the basis of provisions of the new agrarian legislation, analyzed the current problems of development of agrarian relations in Ukraine as base as part of the subject of agrarian law, concluded that the need to improve the agrarian legislation and expanding the boundaries of the subject of agrarian Law.

Key words: *agrarian law, the subject of agrarian law, the agrarian sector of the economy, sustainable development, food security, government agrarian policy, agrarian relations, agrosphere, rural areas.*

Вступ. Коло суспільних відносин, які регулюються сучасним аграрним правом, не є стабільно замкненим. Їх зміни обумовлюються курсом державної аграрної політики України та змінами її завдань і функцій. Формуються нові відносини, які раніше не існували або взагалі не регулювались аграрним правом тощо. Така динаміка розвитку суспільних відносин зумовлена об'єктивними процесами розвитку суспільства та властива усім галузям права.

Постановка завдання. Враховуючи складний і багатоаспектний, а головне, вкрай важливий для суспільства відносин в аграрному секторі економіки завданням даної статті є виявлення та аналіз перспективних напрямків аграрно-правового регулювання в умовах необхідності забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки України, а також дослідження сучасних проблем розвитку аграрних відносин в Україні як базових у складі предмета аграрного права.

Результати дослідження. Вагомий внесок в розвиток наукових досліджень проблем розвитку аграрного права України зробили вітчизняні провідні вчені, серед яких хотілося б відмітити таких, як: Н. О. Багай, М. Я. Ващишин, О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, Т. О. Коваленко, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман, В. В. Носік, О. О. Погрібний, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, М. В. Шульга, В. З. Янчук.

Загальновідомо, що предметом аграрного права виступає сукупність комплексних, інтегрованих і спеціалізованих суспільних аграрних відносин, які за своїм змістом є земельними, трудовими, майновими, організаційно-управлінськими, а також соціальними, та функціонують у процесі здійснення різними аграрними суб'єктами сільськогосподарської виробничої та пов'язаної з нею іншої діяльності [Див., наприклад: 1-3].

Дещо детальніше визначення предмета аграрного права запропонував В. В. Носік, який до останнього відносить «суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку з реалізацією суб'єктивних прав та виконанням обов'язків щодо використання землі, праці і знань для здійснення господарської діяльності з виробництва продукції сільського, лісового і рибного господарства шляхом створення, функціонування і припинення суб'єктів аграрного підприємництва різних організаційно-правових форм, застосуванням визначених законом форм і методів інституційного і функціонального регулювання та допустимих форм державної підтримки такої діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками, іншими суб'єктами аграрних відносин» [4, с. 27].

Аграрні відносини виступають родовим поняттям для всього складу суспільних відносин, які виникають змінюються та припиняються в процесі функціонування аграрного сектору економіки України. З ними тісно пов'язані і також виступають предметом аграрного права відносини щодо формування та реалізації державної аграрної (внутрішньої та зовнішньої) політики України. Окрім того, в умовах сьогодення актуалізується питання щодо включення до предмета аграрного права відносин в сфері забезпечення продовольчої безпеки України та сталого розвитку сільських територій тощо.

На думку М. Я. Ващишин, суттєвими недоліками сучасного аграрного права, які потребують якнайшвидшого вирішення, є: декларативність норм-пілг у сфері соціального розвитку села, прогалини правового регулювання аграрного лізингу, недостатній рівень екологізації норм аграрного права, відсутність аграрно-правових норм заохочувального характеру [5, с. 106]. Є надія, що деякі з цих недоліків будуть подолані в результаті впровадження останніх законодавчих новел аграрного законодавства.

Так, в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [6] зазначається, що аграрний сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Стратегічними цілями розвитку аграрного сектору, як зазначено в Стратегії, є: а) гарантування продовольчої безпеки держави; б) забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектору шляхом розвитку різних форм господарювання; в) сприяння розвитку сільських населених пунктів та формування середнього класу на селі шляхом забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення рівня доходів; г) підвищення рівня інвестиційної привабливості галузей аграрного сектору та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств; д) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської

продукції, забезпечення стабільності ринків; е) розширення участі України у забезпеченні світового ринку сільськогосподарською продукцією; є) раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище.

Отже, прийняття Стратегії є важливим кроком держави на шляху врегулювання аграрних відносин в Україні та спрямування подальшого законодавчого забезпечення досягнення цілей, покладених в її основу.

Необхідно також звернути увагу на структурні елементи, які відповідно до Стратегії, а також існуючих реалій формують сучасний аграрний сектор України, а отже спрямовують вектори майбутнього аграрно-правового регулювання та доповнюють предмет аграрного права. До них, зокрема, відносяться наступні галузі аграрного сектору, яким відповідно до Стратегії сьогодні надаватиметься пріоритетна державна підтримка: 1) рослинництво (зокрема, ягідництво, садівництво, виноградарство та непромислове виноробство, овочівництво); 2) тваринництво (м'ясне скотарство, свинарство, козівництво, вівчарство, кроликівництво, індиківництво, свинарство; молочне скотарство) та бджільництво; 3) рибництво (аквакультура); 4) харчова та переробна промисловість (в частині стимулювання виробництва нових видів продукції (біостанолу, ріпакової та соєвої олії) та виробництва біопалива, збільшення обсягу та розширення асортименту виробництва дитячого харчування, харчових концентратів); 5) сільськогосподарське машинобудування – шляхом створення українськими та транснаціональними компаніями спільних підприємств крупновузлового збирання техніки, а також нарощення обсягів виробництва комплектувальних виробів, вузлів і агрегатів.

Окрім цих основних традиційних елементів аграрного сектору, які в свій час склали основу агропромислового комплексу, необхідно назвати і такі, як:

- виробництво продукції лісового господарства сільськогосподарськими товаровиробниками. На підтримку цього можна навести визначення сільського господарства, яке міститься у Конвенції Міжнародної організації праці 2001 року № 184 про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві, ратифікованої Україною у 2009 році. Відповідно до ст. 1 Конвенції, термін «сільське господарство» охоплює сільськогосподарську та лісівницьку діяльність, здійснювану на сільськогосподарських підприємствах, у тому числі рослинництво, лісівництво, тваринництво, розведення комах, первинну переробку продукції рослинного й тваринного походження власником підприємства чи від його імені, а також використання та обслуговування механізмів, устаткування, пристосувань, інструментів і сільськогосподарських агрегатів, зокрема, будь-які технологічні процеси, зберігання, операції чи транспортування на сільськогосподарському підприємстві, які безпосередньо пов'язані із сільськогосподарським виробництвом;

- виробництво органічної сільськогосподарської продукції та сировини згідно Закону України від 03.09.2013 р. № 425-18 «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [7];

- селекційні роботи та розвиток діяльності по виведенню нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур як допоміжна ланка сільського господарства та ін.

Не зайвим буде відмітити, що прямий вплив на сталий розвиток аграрного сектору здійснюють аграрна освіта і наука як першооснова, джерело для теоретичного й практичного втілення концепції сталого розвитку аграрного сектору України, а також державна аграрна політика, в тому числі зовнішня як «локомотив» розвитку аграрних відносин в Україні. Всі ці елементи складають стрижень, основну ланку, на яку нанизуються всі інші суспільні відносини в аграрній сфері і в своїй взаємодії та органічній єдності формують предмет аграрного права України. Зокрема, сталий розвиток аграрного сектору України гарантує продовольчу безпеку держави, забезпечує матеріальну базу і фундамент для соціального розвитку села.

Варто приділити більшу увагу і сучасним дослідженням в сфері сталого розвитку в аграрній сфері (агросфері). Але перед цим, для наочного розуміння питання, звернімося до мови цифр та статистичних показників.

За оцінками експертів, в найближчі п'ять років прибутковість ведення аграрного бізнесу в Україні буде зростати. Найбільш рентабельним та привабливим для приватного інвестора залишається виробництво та експорт продукції рослинництва. На жаль, велика ставка з боку приватних інвесторів сільського господарства в Україні робиться на вирощування технічних культур, які виснажують та знижують родючість українських чорноземів. Наприклад, із 2005 по 2013 рр. посівні площі під соняшником збільшилися з 3,7 до 5,2 млн. га, під кукурудзою – із 1,7 до 4,7 млн. га, під ріпаком – із 240 тис. га до майже 2 млн. га. Цілком очевидно, що за таких умов, через виснаження українських чорноземів, неминуче настане час, коли Україна з одного з лідируючих експортерів перетвориться на великого імпортера сільськогосподарської продукції та продовольства з неї, оскільки не зможе самостійними виробничими показниками забезпечити власну продовольчу безпеку.

Сучасні світові тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва, на які спираються великі сільськогосподарські виробники (зокрема, агрохолдинги як найбільші інвестори сільського господарства України), змінять і сільські території, в межах яких проживає 31% населення (більше ніж 14 млн. осіб). Адже сучасні інноваційні виробничі технології забезпечують дуже високу продуктивність праці. Внаслідок цього для обробки земель сільськогосподарського призначення в Україні буде потрібно все менше робочої сили. Як приклад, наводимо показники США, де менше ніж 1% населення (майже 2 млн. зайнятих) працюють

безпосередньо в аграрному виробництві на землях сільськогосподарського призначення [8]. Як наслідок, селяни, які працюють в сільськогосподарських підприємствах, втрачуть єдиний спосіб заробітку і будуть змушені або переїхати до українських міст, або (як найгірший варіант для держави) шукатимуть кращої долі за кордоном. Тобто, в сучасних умовах треба виходити не з ідеї інтенсифікації аграрного виробництва та залучення в нього більшої кількості сільського населення, а необхідності створення робочих місць за рахунок диверсифікації сільських територій шляхом розвитку малого та середнього аграрного бізнесу у сфері розвитку альтернативних сільськогосподарській діяльності видів зайнятості населення сільських територій (розведення та продаж рідкісних порід сільськогосподарських тварин, продукції рослинництва та аквакультури, розвиток виробництва продукції лісового господарства, надання туристичних послуг, створення центрів професійно-технічної (будівельної, перукарської, комп'ютерної, з іноземних мов, декоративного, образотворчого мистецтва, електротехнічної та іншої) підготовки та перепідготовки як структурних підрозділів обласних центрів зайнятості і надання такої підготовки сільським жителям на безоплатній основі, створення мережі громадських дорадчих служб, розвиток науково-дослідних практичних робіт в сільській місцевості із залученням сільського населення на оплатній основі і т. ін.

Отже сьогодні виникає проблема забезпечення сталого розвитку сільських територій, яка в сучасних умовах набуває все більшого значення для майбутнього розвитку галузі аграрного права України, адже врегулювання суспільних відносин щодо розвитку сільських територій потягне за собою цілу низку позитивних зрушень в державі. Аналізуючи наведену проблему, варто звернути увагу на доробки науковців теорії сталого розвитку агросфери. Це питання є одним з пріоритетів для майбутніх аграрно-правових досліджень, однак зараз йому найбільше приділено увагу з боку економістів і соціологів.

Як зазначають науковці, концепція економічного зростання вже себе вичерпала через те, що не задовольняє а ні сучасним соціальним, ні екологічним вимогам. Зростання ж темпів економічного зростання не тільки не сприяє вирішенню екологічних проблем, але й створює нові, підвищуючи масштаби попередніх. Прийшов час прийняття як основної саме концепції сталого розвитку, яка обумовлена деградацією навколишнього природного середовища внаслідок негативного впливу науково-технічного прогресу та посилюється ростом населення у світі. В сучасний період мова повинна йти про збереження природних екосистем на рівні, що забезпечить реалізацію потреб нинішніх та майбутніх поколінь людей при одночасному збереженні сталості господарської діяльності людини в межах екологічної ємності біосфери [9, с. 161, 163].

На думку О. Попової, сталий розвиток агросфери – це системні, людиноцентристські, адаптивні за природою і якісні за сутністю цілеспрямовані дії, що повинні забезпечувати підвищення її економічної ефективності, соціальної прогресивності, екологічної безпечності та стійкості. Індикаторами її забезпечення виступають: підвищення якості життя населення сільських територій і нації в цілому на основі збереження її природноресурсного потенціалу на довготривалий період. Причому, як пише автор, при забезпеченні розвитку на засадах сталості агросфера як соціоекономіко-екологічна система повинна бути розумно керована і контролювана людиною так, щоб зростаючі потреби у продовольстві гармонійно поєднувалися зі збереженням і примноженням агроресурсного потенціалу цивілізаційного розвитку [10, с. 79, 83].

Так чи інакше розвиток сільського господарства без загальної економічної стратегії може супроводжуватися багатьма соціально-економічними проблемами.

Окремо слід звернути увагу ще на одне важливе питання – забезпечення продовольчої безпеки України. Врегулювання суспільних відносин в цій сфері не повинно залишатися лише на папері, а має бути першочерговим на порядку денному реалізації державної аграрної політики та не повинно мати баластрового для економіки України та залишкового за принципом фінансування і реалізації характеру.

Варто звернути увагу на результати сучасних міжнародних досліджень про стан забезпечення продовольчої безпеки в різних країнах світу. Згідно з Глобальним індексом у галузі безпеки харчування (Global Food Security Index) Україна посідає 48 місце серед 107 досліджених країн світу. За трьома основними показниками, які враховують експерти – наявність, доступність, а також якість та безпека харчування наша держава посідає відповідно 51, 43 та 44 місце. Так, сильними сторонами України у сфері забезпечення власного населення продуктами харчування в індексі зазначені наступні аспекти: низький рівень недоїдання (5%); невелика кількість людей, що перебувають за межею бідності (0,08% населення); безпека харчування; змінність продукції аграрного сектора; достатність забезпечення продуктами харчування; присутність соціальних програм із гарантування безпеки харчування; доступ виробників сільськогосподарської продукції до бюджетних джерел фінансування та ін.

Недоліками вітчизняної харчової промисловості індекс називає такі, як: корупція («найвищий ризик»); низький рівень ВВП (98-ме місце у світі – 7400 доларів США по купівельній спроможності на душу населення); значна частка продуктів харчування у складі витрат домашніх господарств (55,7%). При цьому лідерами рейтингу є США, Норвегія, Франція, Австрія та Швейцарія. А найгіршими є показники Бурунді, Судану, Того, Чаду та Демократичної Республіки Конго [11].

Підтримуючи позицію Н. І. Титової й А. А. Нацюка, що аграрне законодавство – це комплексна галузь законодавства, яке містить об'єднані внутрішньою спільністю нормативно-правові акти, правові норми

яких регламентують виробничо-господарську й пов'язану з нею іншу діяльність сільськогосподарських організацій і земельні, трудові, майнові й організаційно-управлінські відносини, що складаються у сфері їх діяльності й утворюють органічний комплекс аграрних відносин [12, с. 395], В. Ю. Уркевич у своєму дослідженні робить слушний висновок, що «у складі аграрного законодавства України сформувалася така підгалузь, як законодавство про продовольчу безпеку України. Ця підгалузь носить комплексний характер, включає до свого складу нормативно-правові акти різної спрямованості та юридичної сили, що містять норми щодо продовольчої безпеки» [13, с. 51].

Висновки. Ця думка видається переконливою і наштовхує на висновок про те, що суспільні відносини в сфері забезпечення продовольчої безпеки України як складової національної безпеки повинні займати самостійне місце у складі предмета аграрного права України поряд з аграрними відносинами. Саме норми галузі аграрного права України найбільш точно враховують їх унікальне значення і мету та сприятимуть їх вдосконаленню.

Список використаних джерел:

1. Аграрне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
2. Аграрне право України : підруч. / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
3. Аграрне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. – К. : Істина, 2007. – 448 с.
4. Носік В. В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах : теоретичні аспекти / В. В. Носік // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. кругл. стол. (м. Київ, 25 травня 2012 р.) / за заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К. : НУБіП України, 2012. – 168 с.
5. Ващишин М. Я. Деякі проблемні аспекти аграрного права / М. Я. Ващишин // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.) : [у 4-х част.]. – Частина перша. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 104-106.
6. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 3088.
7. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
8. Міф про Україну – житницю світу. Чому аграрний сектор не може стати локомотивом економіки // Тиждень. ua. – 22 серп. 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/87077>.
9. Слатенькова М. А. Від економічного зростання до сталого розвитку : роль держави / М. А. Слатенькова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Серія «Право» / Ред. кол. : Д. О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2013. – Вип. 182. – Ч. 2. – С. 156-165.
10. Попова О. Агросфера : соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / Попова О. // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73-83.
11. За рівнем продовольчої безпеки Україна посіла 48 місце серед 107 країн світу // Тиждень. ua. – 8 лип. 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/84014>.
12. Титова Н. І. До поняття та характеристики аграрного законодавства України / Н. І. Титова, А. А. Нацюк // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – 2003. – Вип. 11. – С. 393-398.
13. Уркевич В. Ю. Загальна характеристика правового регулювання продовольчої безпеки / В. Ю. Уркевич // Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / О. М. Батигіна, В. П. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. – Х. : ФОП Шевченко С. О., 2013. – С. 37-51.

